

איסור זריעה, נטיעה ושתילת ירקות

תקציר השיעור

א. איסור זריעה

מלאכת הזריעה היא אחת מארבע המלאכות שאסרה התורה בשביעית: "שדך לא תזרע".

ב. איסור נטיעה

האם גם נטיעת עצים נחשבת כזריעה ואסורה מן התורה (האם נטיעה היא אב או תולדה)?

ישנן שתי סוגיות בגמרא (גיטין נג ע"ב, שבת עג ע"ב) שניתן להוכיח מהן שהנטיעה אסורה מהתורה. יש פרשנים הסוברים שנטיעה בשמיטה אסורה מן התורה. לדעת הר"ש והר"ש סיריליאו הנטיעה בשביעית אסורה מן התורה ואף לוקין עליה כזריעה בשביעית, כפי שנראה בלשון הגמרא בגיטין, וכן דעת מנחת חינוך (מצוה שכז אות ב).

יש פרשנים הסוברים שנטיעה בשמיטה אינה אסורה מן התורה, כרבינו תם הסובר שהנטיעה בשביעית היא תולדה ולא נאסרה מן התורה אלא רק מדרבנן. כן היא ההבנה הפשוטה ברמב"ם (הלכות שמיטה ויובל פרק א, הלכות ד-ה).

דעת החזון איש היא שאף שהרמב"ם סובר שהנטיעה אינה אסורה בלאו, מכל מקום אסורה היא מן התורה, הואיל ונלמדה מקל וחומר מזמירה. ומשום שאין עונשין מן הדין, אין לוקין עליה מהתורה, אלא רק מכת מרדות מדברי חכמים.

הבחנה בין הגדרת זריעה האסורה מן התורה להגדרת נטיעה שנאסרה מדרבנן או מק"ו

לאחר שהתבאר שיש הבדל דיני בין זריעה לנטיעה, יש להגדיר מה נקרא זריעה ומה נקרא נטיעה. דעת החזון איש היא שהגדרת 'נטיעה' היא הצמחת מינים רב-שנתיים, בין נוטע זרע ובין נוטע שתיל, ואילו זריעה היא כל הצמחת מינים חד-שנתיים.

דעת הנצי"ב הראי"ה קוק ושבט הלוי היא שנטיעת שתילים אסורה מדרבנן, וזריעת זרעים, אפילו של אילנות, דינה כזריעה שאסורה מן התורה.

דעת מהריט"ץ היא שזריעה ונטיעה שאין מהן הנאה בשנת השמיטה אסורות מדרבנן, ואילו נטיעה וזריעה שיש מהן הנאה בשנת השמיטה הרי הן כזריעה האסורה מן התורה.

ג. שתילת שתילי ירקות

לאור ההבחנה בין זריעה לנטיעה שהבאנו לעיל, מה הדין בשתילת ירקות?

לדעת החזון איש, שהגדרת זריעה היא במינים חד שנתיים כתבואה וירקות, בין שזורע זרעים ובין שותל שתילים, השותל שתילי ירקות עובר על איסור זריעה האסורה מן התורה וחייב מלקות. לדעת הראי"ה קוק, הגדרת זריעה היא בפעולת הטמנת זרעים, הן בירקות והן בעצים, והגדרת נטיעה היא בשתילת שתילים, הן בירקות והן בעצים. לכן השותל שתילי ירקות עובר על איסור נטיעה האסורה מדרבנן.

לדעת מהריט"ץ, חלק מהגדרת זריעה היא שהוא נהנה מהגידול בשנת השמיטה, לכן אף שתילת שתילי ירקות שנהנה מהם בשנת השמיטה נחשבת זריעה האסורה מן התורה ולוקין עליה.

מקורות לשיעור 2

איסור זריעה, נטיעה ושתילת ירקות

א. איסור זריעה

ויקרא פרק כה

- (ד) וּבִשְׁנֵה הַשְּׁבִיעִית שְׁבֶתוֹן יִהְיֶה לְאֶרֶץ שְׁבֶת לֹה' שָׂדֶךְ לֹא תִזְרַע וְכַרְמֶךָ לֹא תִזְמַר.
(ה) אֵת סִפִּיחַ קִצְיָרְךָ לֹא תִקְצֹר וְאֵת עֵנְבֵי נִזְיָרְךָ לֹא תִבְצֹר שְׁנַת שְׁבֶתוֹן יִהְיֶה לְאֶרֶץ.

רמב"ם הלכות שמיטה ויובל פרק א הלכה ב

אינו לוקה מן התורה אלא על הזריעה או על הזמירה ועל הקצירה או על הבצירה, ואחד הכרם ואחד שאר האילנות.
זריעה היא אחת מארבע מלאכות אסורה תורה בשביעית.

ב. איסור נטיעה

משנה מסכת שביעית פרק ב משנה ו

אין נוטעין ואין מבריכין ואין מרכיבין ערב שביעית פחות משלשים יום לפני ר"ה ואם נטע או הבריך או הרכיב יעקור. רבי יהודה אומר כל הרכבה שאינה קולטת לשלשה ימים שוב אינה קולטת רבי יוסי ורבי שמעון אומרים לשתי שבתות.
נלמד מן המשנה שיש להימנע מלנטוע עצים כבר קודם השביעית, ומכאן קל וחומר שיש איסור לנטוע בשביעית עצמה.

האם גם נטיעת עצים נחשבת כזריעה ואסורה מן התורה (האם נטיעה היא אב או תולדה)?

תלמוד בבלי מסכת גיטין דף נג עמוד ב

הנוטע בשבת, בשוגג – יקיים, במזיד – יעקר, ובשביעית, בין בשוגג בין במזיד – יעקר, דברי ר"מ; רבי יהודה אומר: בשביעית, בשוגג – יקיים, במזיד – יעקר, ובשבת, בין בשוגג בין במזיד – יעקר! ולטעמך, תקשה לך היא גופה, מכדי הא דאורייתא והא דאורייתא, מאי שנא שבת ומאי שנא שביעית?
באשון הארא אפורש שטיצה בשביעית אסורה מן התורה.

תלמוד בבלי מסכת שבת דף עג עמוד ב

זומר וצריך לעצים – חייב שתים, אחת משום קוצר ואחת משום נוטע. אמר רב יוסף: האי מאן דקטל אספסתא – חייב שתים, אחת משום קוצר ואחת משום נוטע. אמר אביי: האי מאן דקניב סילקא – חייב שתים, אחת משום קוצר ואחת משום זורע.

בהלכות שבת מוזכרת הנטיעה כאב ולא כתולדה, ועוד הזמירה בשבת אסורה משום שהיא תולדה של אב המלאכה של נטיעה.

להלן פרשנים הסוברים שנטיעה בשמיטה אסורה מן התורה:

הר"ש (שביעית פ"ב מ"ו)

דלא תזמור כתוב ואמרין בריש מועד דזמירה בכלל זריעה וכל שכן נטיעה דדמייא לזריעה טפי ועיקר מלאכה היא טפי מזמירה כדמוכח בפרק כלל גדול דזומר חייב משום נוטע...

הר"ש סיריליא (ירושלמי שביעית פ"ב מ"ו)

ואני אומר דודאי גבי נטיעה לוקין עליה מן התורה בשביעית לכו"ע ולא הוייא תולדה אע"ג דבתורה לא כתיב בשביעית לא תטע, דתניא בגיטין פרק הנזיקין (נג ע"ב) ...אלמא דס"ל לתלמודא דגבי נטיעה שביעית ושבת כי ההדי ניהו ולא תולדה הויא כמו שכתב ר"ת, אלא אב חשיבא כמו שאמרו (שבת עג ע"ב) זומר וצריך לעצים חייב שתים משום קוצר ומשום נוטע...

לדעת הר"ש והר"ש סיריליא הנטיעה בשביעית אסורה מן התורה ואף לוקין עליה כזריעה בשביעית, כפי שנראה בלשון הפארא ב"טין, וכן מסבירא שהרי היא עיקר ואקור למלאכת הזמירה (שהזמור בשבת חייב משום שהיא תולדה של הנוטע). ואף שהתורה בשביעית אסרה ארבע בלכד, הנטיעה והזריעה הן אותה מלאכה בדיוק, הכנסת גידול לקרקע לשם הזמחה, אלא שהכנסת זרעים נקראת זורע והכנסת שתילים נקראת נוטע.

מנחת חינוך מצוה שכז אות ב

ולכאורה תמוה מהש"ס דגיטין (נג ע"ב) דנטיעה אסורה מן התורה... אך אין זה תמיה כל כך דיש לומר דהש"ס שם אזיל למאן דאמר נוטע דאורייתא, והלכה אינו כן. אך גוף הדבר צ"ע, דנטיעה יהיה קל מזמירה, דהזמירה הוא גורם להצמיח האילנות ומכל שכן נוטע.

מנחת חינוך דחה הראיה מהפארא ב"טין שהעמיד את הפארא על פי אב"י החולק על רבא שכל המלאכות אסורות בשביעית. אך מכוח סברא נראה לו שהנטיעה אסורה מן התורה, שהרי זמירה היא תולדה של נטיעה, ואם זמירה אסורה תורה כל שכן שיש לאסור מן התורה אף את הנוטע.

להלן פרשנים הסוברים שנטיעה בשמיטה אינה אסורה מן התורה:

ר"ת (הובא בר"ש מסכת שביעית פרק ב משנה ו)

ומה שר"ת היה אומר דמותר ליטע בתוספת שביעית מידי דהויא אשאר תולדות דאמרינן בריש מועד קטן (ג א) דכתיב את ספיה קצירך לא תקצור ואת ענבי נזירך ואמרינן מכדי זריעה בכלל זמירה ובצירה בכלל קצירה [למאי הלכתא כתבינהו רחמנא] למימרא דאהני תולדות הוא דמחייב אתולדות אחריני לא מחייב ולא גזרו בתוספת.

רבינו תם סובר שנטיעה בשביעית היא תולדה ולא נאסרה מן התורה אלא רק אדרבא.

רמב"ם הלכות שמיטה ויובל פרק א

הלכה ד

כיצד החופר או החורש לצורך הקרקע או המסקל או המזבל וכיוצא בהן משאר עבודת הארץ, וכן המבירך או המרכיב או הנוטע וכיוצא בהן מעבודת האילנות מכין אותו מכת מרדות מדבריהן.

הלכה ה

אין נוטעין בשביעית אפילו אילן סרק, ולא יחתוך היבולת מן האילנות, ולא יפרק העלין והבדים היבשים, ולא יאבק את צמרתו באבק, ולא יעשן תחתיו כדי שימות התולעת, ולא יסוך את הנטיעות בדבר שיש לו זוהמא כדי שלא יאכל אותו העוף כשהוא רך, ולא יסוך את הפגין, ולא ינקוב אותן, ולא יכרוך את הנטיעות, ולא יקטום אותם, ולא יפסג את האילנות וכן שאר כל עבודת האילן, ואם עשה אחת מאלו בשביעית מכין אותו מכת מרדות.

מהר"י קורקוס (הלכה ד)

ואפילו הנוטע אין אסורו אלא מדרבנן לדעת רבינו ורבינו שמשון נראה שחולק בנוטע וסובר דנוטע וזורע אחד הוא כי יותר מלאכה היא מזומר אבל דעת ר"ת נראה שהוא כדעת רבינו שהתיר לכתחילה ליטע בתוספת שביעית דס"ל דלא אסור בשביעית גופה מדאורייתא ובודאי כי הדבר נראה קשה שהחרישה בשביעית תהיה אסורה מן התורה ונטיעה תהיה מותרת. אלא שעל כרחינו צריך לומר כן שכיון שהוצרך הכתוב לפרט זריעה וזמירה ובצירה וקצירה נראה שאין לך אלא מה שנתפרש בכתוב דאי לא ליכתוב זומר ובכלל היה זורע אלא ודאי מדכתביה משמע דלא הוה ילפינן ליה מזומר א"כ נוטע דלא אתפרש לא ילפינן ליה.

רדב"ז הלכות שמיטה ויובל פרק א הלכה ה

אין נוטעין בשביעית וכו'. כל אלו המלאכות שכתב הם שנויות פ"ב דשביעית שמוותר לעשותן ערב שביעית מכלל דבשביעית אסורות מדרבנן וכל העובר אדרבנן מכין אותו מכת מרדות כמבואר בכמה דוכתי.

דעת ר"ת, וכן דעת הראב"ם ע"פ הרדב"ז ומהר"י קורקוס היא שנטיעה אינה אסורה מן התורה אלא רק אדרבא.

חזון איש שביעית יז אות כ

שם ה"ד או הנוטע, תימה הא אמר בגיטין נ"ג ב' דנטיעה דאורייתא וע"כ נטיעה בכלל זימור... ואפשר דהווי בכלל אין מזהירין מן הדין ולפיכך אין לוקין על הנטיעה אע"ג דהווי דאורייתא, ונראה דאף נוטע גרעין לא חשיב זורע וכדאמר פאה פ"ד ה"ד זרעי אילן אינן קרויים זרעים עיי"ש בהגר"א.
דעת החזון איש בדעת הרמב"ם שנטיעה אסורה מהתורה מקל וחומר ולכן אין לוקין עליה.

הבחנה בין הגדרת זריעה האסורה מן התורה להגדרת נטיעה שנאסרה מדרבנן או מק"ו

תלמוד ירושלמי (וילנא) מסכת פאה פרק א הלכה ד

אילנות מנין (חייבים בפאה) ת"ל שדך. תני זורעין זרעי' וזרעי אילן כאחד והזורע מן החרצנים לוקה ארבעים אמר ר"ז כתיב [דברים כב, ט] לא תזרע כרמך כלאים עיקר כרמך לא תזרע כלאים אמר ר' יודן קפודקיא בעא קומי ר' יוסי תמן אמרין זרעי אילן קרוין זרעים וכא את אמר זרעי אילן אינן קרוין זרעים אמר ל' תמן מיעוט הכתוב שאין דרך בני אדם להיות קורין אותם זרעים ברם הכא ריבה הכתוב [ויקרא יא, לז] על כל זרע זרוע אשר יזרע.

מהר"ש סיריליא

ת"ל שדך: ואשכחן בשביעית דכתיב שדך לא תזרע ובכולן בכלל אחד שדה אילן ושדה תבואה וירק... זרעים זרעים זרעי אילנות... ואע"ג כתיב שדך לא תזרע כלאים (ויקרא יט) ולא יליף שדך כלאים משדך דכתיב גבי פאה או גבי שביעית כדמפרש טעמא ואזיל... מיעט הכתוב שאין דרך בני אדם: גבי כלאים כתיב הזרע אשר תזרע (דברים כב) ומשמע אשר אתה רגיל לזרוע ואין בני אדם רגילין לזרוע גרעינין אלא תבואה וקטנית וירק מה שאין כן גבי אילנות דדרך לנטוע זמורות וייחורים וגרופיות.

חזון איש שביעית יז אות כ

ונראה דאף נוטע גרעין לא חשיב זורע וכדאמר פאה פ"ד ה"ד זרעי אילן אינן קרויים זרעים עיי"ש בהגר"א.
לדעת החזון איש הסובר בדעת הרמב"ם שנטיעה אסורה מהתורה מקל וחומר מנאירה ואין לוקין עליה, הגדרת נטיעה היא הנאמרת מיני רב-שנתיים בין נוטע זרע ובין נוטע שתיל. ואילו זריעה היא הנאמרת מיני חד-שנתיים ונטיעה בין זרע זרע ובין נוטע שתיל.

שו"ת משיב דבר חלק ב סימן ס

אי משום דלמה סתם הש"ס דלא כהילכתא יש לומר דנטיעה דגיטין היינו גרעין. ונטיעה דהרמב"ם אילן. ולכן שינה הסדר וכתב הברכה והרכבה ונטיעה.

הראי"ה קוק שבת הארץ קונטרס אחרון סי' ו

במה שהק' ע"ד הרמב"ם שאיסור נוטע הוא מדרבנן מהא דגיטין נ"ג ב' הנוטע בשבת כו' ובשביעית כו' מכדי הא דאורייתא והא דאורייתא כבר העירותי במבוא פ' ד' שעיקר החילוק בין זורע לנוטע הוא דוקא בנוטע יחור שהוא חלוק בצורתו מזריעה שזורעין זרעים ותבואה אבל אם הוא נוטע אילן ע"י זריעת גרעין אע"פ שבלשון חכמים גם זה בכלל נטיעה הוא ע"ש פעולתו היוצאת שמצמיח אילנות והבאתי שם מהא דערלה ספ"א נוטעין יחור של ערלה ואין נוטעין אגוז של ערלה ומ"מ הויא בכלל זריעה כלשון הרמב"ם בה' כלאים פ"א ה"ו וכ"מ מהא דרבי יאשיה דדריש כרמך לא תזרע כלאים שאינו חייב עד שיזרע חטה ושעורה וחרצן במפולת יד ברכות כ"א וכ"ד כמשפירש"י דהו"ל כלאי זרעים וכלאי הכרם כאחת והיינו דזריעה דקרא קאי גם אכרם והויא נטיעה זו בכלל זריעה ולהיפך בזרעים כה"ג הויא בכלל זריעה ולפ"ז בירקות שדרכם לזרע זרעוני גינה במק"א בערוגה בדוחק וכשיצמחו עוקרים אותם ושותלן אותם דרך שתילה בפיוזר הזריעה הראשונה היא מהתורה והשנייה מדרבנן וסימן לדבר ויטע ד' אלקים גן בעדן ואיתא במד"ר בראשית פט"ו על פסוק זה דויטע ד' ואארזי לבנון אשר נטע אר"ח כקרבי חגבים היו ועקרן הקב"ה ושתלן בתוך ג"ע שנראה דזריעה ע"י גרעין אפילו לצורך גידול אילנות ראוי' להקרא בתורה בלשון זריעה שמ"מ לענין הפעולה עצמה הרי היא זריעה ולהיפך בזרע זרעים בדרך שתילה הרי היא שתילה והוי בכלל נטיעה כמנחות ע' ע"א שמרחה בכרי ושתלה ובמעשרות פ"ה מ"ב העוקר לפת וצננות מתוך שלו ונוטעה לתוך שלו ופשיטא דלענין השם מצד התורה כשזורע גרעין של אילן כיון שהוא מחפהו בארץ כדרך כל הזריעות ה"ז בכלל זרע ולא בכלל נוטע והוא אסור מה"ת ומ"מ בלשון חכמים יוכל הוא להכלל ג"כ בכלל נוטע ועל כרחנו כך הוא שהרי כל דיני נטיעה בערלה וחזרה מעורכי המלחמה הם ג"כ בנוטע ע"י זריעת גרעינין משו"ה בנוטע בשביעית דמשמע כל אופני נטיעה ואפילו נטיעה שעל ידי גרעינין מקשה מכדי הא דאורייתא והא דאורייתא ולא ניחה לגמ' לתרין בדוחק דדוקא בנוטע יחורים מיירי חדא דהי' לו לפרש ועוד דיוכל להקשות ליפלוג וליתני בדירה בשביעית גופא בין נטיעת גרעינים לנטיעת יחורים אבל בנוטע אילן דרך נטיעה קם דינא דהרמב"ם דהוה בכלל אבות או תולדות שאינם מפורשים בפסוק להדיא דלא אסר רחמנא והוי ככל המלאכות האחרות האסורות מדרבנן.

שו"ת שבט הלוי חלק ג סימן קנח

ובאמת הי' נראה לחלק בין נטיעת גרעין לנטיעת שתיל דנטיעת גרעין הוא נוטע דאורייתא כזרע משא"כ יחור, והחזון איש מ"אן בזה מכח דברי הירושלמי פאה פ"א ה"ד זרע אילן אינן קרוין זרעים, ואינו מוכרח כ"כ, דהכא על פעולת המלאכה דנין ומצד המלאכה הוא ממש פעולת זרע, ולשון רבינו חננאל שבת ע"ג ע"ב הנוטע ולד הוא של זרע כי הנוטע נועץ יחור של אילן בארץ ומתגדל כמו המפיל זרע לארץ וצומח ע"כ, משמע דקרי נוטע תולדה (דלא ככמה ראשונים) בשביל דהוי נטיעת יחור והוא תולדת מפיל זרע בארץ אבל מפיל זרע גם באילן דאורייתא, ומפורש הוא בתו"כ פ' קדושים גבי ערלה ונטעתם אין לי אלא אגוז ושקד נטע יחור מנין ת"ל כל עץ, הרי דיחור צריך קרא לרבות, א"כ אין דחוק דהכא אגוז ושקד הוי בכלל זריעה דאורייתא לא יחור.

לדעת הנצי"ה, הראי"ה קוק וסבט הלוי, נטיעת זרעין נחשבת לכריעה האסורה מן התורה, ושתלת תנאים היא נטיעה אסורה מן התורה אלא רק מדרבנן.

שׁו"ת מהריט"ץ החדשות (סימן קעו)

כיון דזומר את הגפן עובר בלאו, אמאי נוטע גפן יהיה פטור מן התורה. היה לנו לומר שחייב מן התורה מק"ו דזומר דתרויהו באילן הוו אמנם הנלע"ד שהטעם הוא דזריעה הוא דבר שנהנה ממנה בשנת השמיטה, וכן זומר את הגפנים או אילנות נהנה ממועשיו בשנת השמיטה, ולכך עובר. אמנם נוטע אינו נהנה ממועשיו בשנת השמיטה עד אשר יגדל נטיעתו ולכך לא גזרה תורה אמנם מדברי סופרים גזרו גם על הנטיעה.

דעת מהריט"ץ היא שהתורה אסרה זריעה וכאירה כשהנאה ממעשה זה היא בשנת השמיטה, אך לא אסרה נטיעה שהנאה ממנה אינה בשנת השמיטה אלא רק בשנים הבאות.

סיכום

- לדעת הר"ש והר"ש סיריליאן, נטיעה אסורה כזריעה, ואסורה מן התורה ולוקין עליה.
- לדעת רבנו תם והרמב"ם נטיעה אסורה מדרבנן.
- דעת החזון איש בדעת הרמב"ם היא שנטיעה אסורה מהתורה קל וחומר מזמירה ואין לוקין עליה והגדרת נטיעה היא הצמחת מינים רב-שנתיים בין נוטע זרע ובין נוטע שתיל, וזריעה היא הצמחת מינים חד-שנתיים ונטיעה בין זורע זרע ובין נוטע שתיל.
- לדעת הנצי"ב, הראי"ה קוק ושבת הלוי, נטיעת שתילים אסורה מדרבנן, זריעת זרעים אפילו של אילנות דינה כזריעה האסורה מן התורה.
- לדעת מהריט"ץ נטיעה שאין מהן הנאה בשנת השמיטה אסורה מדרבנן, נטיעה שיש מהן הנאה בשנת השמיטה הן כזריעה האסורה מן התורה.

ג. שתילת שתילי ירקות

לאור ההבחנה בין זריעה לנטיעה שהבאנו לעיל, מה הדין בשתיילת ירקות?

חזון איש שביעית יז אות כ

ונראה דאף נוטע גרעין לא חשיב זורע וכדאמר פאה פ"ד ה"ד זרעי אילן אינן קרויים זרעים עיי"ש בבהגר"א.

לדעת החזון איש זריעה היא באיניס חד-שנתיים כתבואה וירקות, בין זורע זרעים ובין שותל שתילים, ונטיעה היא באילנות, בין נוטע גרעין ובין נוטע שתיל. כבר התבאר לעיל שאף נטיעה אסורה מן התורה מקל וחומר מאכירה, אך אין לוקין עליה. והשותל שתילי ירקות עובר על איסור זריעה האסורה מן התורה וחייב מלקות.

הראי"ה קוק שבת הארץ קונטרס אחרון סי' ו

ולפ"ז בירקות שדרכם לזרע זרעוני גינה במק"א בערוגה בדוחק, וכשיצמחו עוקרים אותם ושותלין אותם דרך שתילה בפיזור, הזריעה הראשונה היא מה"ת והשנייה מדרבנן. לדעת הראי"ה קוק, זריעה היא פאולת הטמנת זרעים, הן בירקות והן בעצים. נטיעה היא שתלת שתלים, הן בירקות והן בעצים, לכן השתלת שתלי ירקות עובר על איסור נטיעה מדרבנן.

שו"ת מהריט"ץ החדשות (סימן קעו)

משמע מתוך דבריו שאסור מהתורה הואיל ונהנה משתילה זו בשנת השמיטה. לדעת מהריט"ץ, חלק מהגדרת זריעה היא שהאדם נהנה מהגידול בשנת השמיטה, לעומת ההגדרת נטיעה, שאינו נהנה ממנה בשנת השמיטה. לכן השתלת שתלי ירקות שנהנה מהם בשנת השמיטה, נחשב כזרע האסור מן התורה ולוקין עליו.